

Subject and technology from the perspective of Foucault and Heidegger

Mahnaz Farahmand*

Asal Razavi**

Abstract

This research explores the transformation of the concept of the subject in the history of philosophy, focusing on a comparison between Martin Heidegger and Michel Foucault. Initially, the subject was conceived as an independent and autonomous entity, distinct from the object. However, thinkers such as Marx, Freud, Nietzsche, Heidegger, and Foucault challenged and redefined this notion. The study shows how the idea of the subject as a creative, free consciousness was gradually replaced by more complex interpretations. Heidegger, through his concept of "Dasein" and his critique of traditional metaphysics, emphasizes an ontological understanding of the subject, highlighting how technology turns beings into controllable resources. On the other hand, Foucault investigates the role of power and social institutions in the formation of the subject, portraying it as a product of historical relations and disciplinary techniques. He also looks to the ethics of ancient Greece as a model for self-formation against the dominance of power. Ultimately, both Heidegger and Foucault address the question of human identity—Heidegger through the lens of ontology and Foucault through structures of power. Their perspectives together offer a rich understanding of the changing meaning of the subject and its significance in the contemporary world.

* AssocProfessor of Sociology, Faculty of Sosial Sciences, Department of Sociology, Yazd University, Yazd, Iran (Corresponding Author), farahmandm@yazd.ac.ir

** PhD Student of sociology, Faculty of Sosial Sciences, Department of Sociology, Yazd University, Yazd, Iran, asal.razavi72@gmail.com

Date received: 16/07/2024, Date of acceptance: 03/03/2025

Keywords: Subject, Technology, Power, Modern Philosophy, Knowledge.

Introduction

The Cartesian subject and Kant's transcendental perception are considered the foundations of modern epistemology. The evolution of the concept of the subject from Descartes to Hegel shows its deep connection with modernity. Modern thought largely defines itself in relation to the idea of the subject, either by reaffirming or criticizing it. Initially, philosophers like Descartes and Kant viewed the subject as an independent consciousness that perceives the object. Descartes saw the subject as central and superior to the object, while Kant emphasized the subject's inherent awareness. In contrast, thinkers like Hume, Marx, and Foucault challenged the primacy of the subject. Hume denied the unity of the mind; Locke stressed objective reality independent of perception; Marx described the subject's alienation under capitalism; and Nietzsche reinterpreted subjectivity through power relations. Philosophers like Vico and Herder offered a middle path, emphasizing historical knowledge and evolving reason. Hegel introduced self-consciousness, suggesting that awareness of objects must accompany self-awareness. Heidegger critiqued the Cartesian-Kantian notion of a transcendental subject, arguing it perpetuated metaphysical subjectivism. Foucault extended Heidegger's critique by analyzing subjectivity through power, knowledge, and discourse, showing that resistance and subjugation are intertwined. Through history, philosophers treated the subject as a crucial concept. Heidegger and Foucault, in particular, examined how technology and discourse shape and control subjectivity. This study compares their views to clarify the evolution of the subject.

Materials & Methods

This research first gathers information from books and articles on Heidegger and Foucault, then compares their views. Heidegger criticizes Cartesian philosophy, particularly its subject-object separation, which he believes leads to a mechanical and technological view of the world. Instead, he emphasizes Dasein — the being-in-the-world — highlighting the intertwined relationship between humans and their environment. Heidegger rejects both realism and idealism, proposing a phenomenological approach that seeks to understand lived human experience directly, beyond abstract metaphysical frameworks.

57 Abstract

Through Dasein, Heidegger portrays existence as dynamic and interpretive, not a static self-awareness. Human beings are always already embedded in a historical and cultural context, shaping and interpreting the world around them. Heidegger's critique extends to epistemology; he challenges Kantian and Cartesian models, arguing that true knowledge stems from a primordial understanding of being, not abstract logic.

In discussing technology, Heidegger warns that it reduces beings to mere resources, concealing their true essence. However, he does not simply oppose technology; he calls for a deeper understanding of its essence, *Ge-stell* (enframing), where existence reveals itself through technological thinking. Heidegger stresses that Being itself resists human domination; existence cannot be fully controlled through will or technology.

Overall, Heidegger's notion of subjectivity dismantles the Cartesian dualism of subject and object, proposing instead a dynamic, relational view of human existence deeply intertwined with Being and world.

Foucault, on the other hand, explores how modern power structures shape and produce subjects. He defines the subject in two ways: as one subjected to external control, and as one who forms an identity through self-awareness. Both involve forms of subjugation under pervasive systems of power.

Foucault emphasizes that power operates not just in formal institutions but permeates every layer of society through political technologies. These mechanisms not only create social hierarchies but also turn individuals into objects of knowledge and control. In modernity, despite appearing autonomous, subjects are deeply embedded within systems of surveillance, discipline, and normalization.

The body becomes a key site for the exercise of power: monitored, disciplined, and rendered an object of study. Foucault argues that individuals are shaped, rather than self-formed, by these systems, undermining the notion of autonomous subjectivity.

Both thinkers critically examine how modernity affects the concept of the subject. Heidegger focuses on the metaphysical and existential dimensions, while Foucault highlights the socio-political and disciplinary mechanisms that constitute human beings in modern societies.

Discussion & Result

This research explores and compares Heidegger's and Foucault's perspectives on subjectivity and modernity. Heidegger criticizes Cartesian philosophy for its separation of subject and object, arguing that it leads to a mechanical understanding of reality. Instead, he proposes the concept of *Dasein* — being-in-the-world — emphasizing the interconnectedness of humans and their environment. Rejecting both realism and idealism, Heidegger advances a phenomenological approach centered on direct, lived experience.

Through *Dasein*, Heidegger portrays human existence as historically and culturally embedded rather than simply self-aware. He also challenges traditional epistemology, asserting that authentic knowledge arises from a primordial grasp of Being, not from abstract reasoning. Regarding technology, Heidegger warns that technological thinking reduces all entities to mere resources, hiding their true essence. His concept of *Ge-stell* (enframing) explains how technology frames and organizes our perception of existence, though he maintains that Being itself ultimately resists human domination. Heidegger redefines subjectivity as dynamic and relational, opposing Cartesian dualism.

In contrast, Foucault examines how modern power structures produce and control subjects. He sees the subject both as externally dominated and as self-formed through internalized practices shaped by power. Power, according to Foucault, operates beyond formal institutions, penetrating everyday life through political technologies that create social norms and systems of surveillance and discipline. The body becomes a key site for exercising control, illustrating how individuals are molded by external forces rather than being fully autonomous.

Both thinkers critique modernity's impact on the human condition — Heidegger through an existential lens and Foucault through socio-political analysis.

Conclusion

Michel Foucault and Martin Heidegger both examined subjects like power, technology, and the modern condition, though with different approaches. Heidegger viewed technology ontologically, seeing it as a force that turns nature and humans into exploitable resources, alienating humanity from true Being. He warned against the "Enframing" mindset and called for a return to reflective, poetic ways of engaging with existence. In contrast, Foucault saw technology as practices and discourses linked to power, operating within institutions like prisons and hospitals.

He highlighted "technologies of the self," through which individuals could shape their identities and resist dominant powers. Foucault argued that power is both repressive and productive, always offering possibilities for resistance. Together, their views offer a deep critique of modernity and suggest different strategies for confronting technological domination.

Bibliography

- Aghajari, S. H (2017). "A Postmodern Approach to History: Hayden White." *Islamic History Research Institute, Kheradnameh (Specialized Biannual)*, Issue 18, 15–33 (In persian).
- Ashrafi, H & Maziar, A (2020). "The Weakening of the Metaphysical God in the Rationality of the Modern Subject from Heidegger's Point of View." *Philosophy of Religion Research Journal (Nameh Hikmat)*, 18(2), 223–238 (In persian).
- Athari, S. H (2014). "Dialogue Between Foucault and Habermas on the Foundations of Modernity: Humanism, Discourse, and Democracy." *Politics – Journal of the Faculty of Law and Political Science*, 44(2), 431–446 (In persian).
- Carpenter, C. (2020). *Subject Formation in Foucault*. 1st Edition. Routledge.
- Charles B. (1983). Guignon, Heidegger and the Problem of Knowledge, (Indianapolis: Hackett Pub. Corp., 161.
- Cole, A. (2018). "The subject of objects: Marx, new materialism, & queer forms of life". *Journal for Cultural Research*. VOL. 22, NO. 2, 167–179.
- Dehghani, B; Shahriari Moghaddam, Z; & Saber Salaghi, S (2020). "An Examination of Beauty, Sublimity, and Fine Art Concepts Based on Kant's Notions of Subject and Object." *Journal of Contemporary Research in Science and Studies*, 2(2), 19–24 (In persian).
- Dreyfus (2013). *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, with a Postscript by Michel Foucault. Translated by Hossein Bashiriyeh. Tehran: Ney Publishing, 8th Edition (In persian).
- Fathi, A (2019). "A Reflection on Heidegger's Critique of the Concept of Subject in Kant's and Husserl's Metaphysics." *Philosophical Recognition, Humanities Research Journal*, 81(1), 207–228 (In persian).
- Foucault M (1973). *The Order of Things*, (New York: Vintage Books, 1973)
- Foucault, M (1982). *The Subject and Power*. *Critical Inquiry*, Vol. 8, No. 777-795.
- Ghaderi, Z (2011). "Critique of the Philosophical Discourse of Modernity: Subject, Truth, and Power in Michel Foucault's Thought." *Fundamental West Studies, Institute for Humanities and Cultural Studies*, 2(2), 127–179 (In persian).
- Golob, S (2015). "Subjectivity, Reflection and Freedom in Later Foucault". *Forthcoming in the International Journal of Philosophical Studies*. 1-26.
- Gosetti-Ferencei, A. N (2004). *Heidegger's Critique of Subjectivity and the Poetic Turn*. Fordham university Press.

- Grove, P. (2004). *Heidegger on Subjectivity and Self-Consciousness. SATS*, 5(1).
- Heidegger, M (1962). *Being and Time*, Trans. by John Macquarrie and Edward Robinson. (New York: Harper and Row Press, 59.
- Heidegger, M (1982), *Basic Problems of Phenomenology*, Trans. and Intr. by Albert Hofstadter. (Bloomington: Indiana University Press, 126.
- Jalili Moghaddam, M & Masoum, H (2013). "The Possibility of Objective Knowledge of the External World in the Philosophy of Avicenna and Mulla Sadra." *Ayin-e-Hekmat*, 5(18), 41–64 (In persian).
- Kaelin, E. F (1986). *Heidegger's Being and Time A Reading for Readers*, (Tallahassee: Florida State University Press, 1986.), 79.
- Kardouqani, M (2016). "Gelassenheit and the Problem of Will in Heidegger's Philosophy." *Philosophical Research (Journal of the Faculty of Literature and Humanities, University of Tabriz)*, 10(18), 283–307 (In persian).
- Karimi, B & Asghari, M (2020). "The Place of Ethical Subjectivism in Nietzsche and Levinas' Thought." *Philosophical-Theological Studies*, 22(4), 71–91 (In persian).
- Karimi, B (2020). "Embodied Ethical Subjectivity: Foucault and Levinas." *Philosophical Studies*, 14(33), 354–369 (In persian).
- Kojève, A (1969). *"Introduction to the Reading of Hegel. Trans. J. H. Nichols"*. New York: Basic Books. An idiosyncratic but brilliant and extremely influential reading of the book as a study in philosophical anthropology.
- Lorenzini (2016). "Foucault, Regimes of Truth, and the Making of the Subject". *Foucault and the Making of Subjects*. 63-75.
- Malekifar, Mohammad; Mokhtari, Ali; Akvani, Hamdollah; & Fattahizadeh, Abouzar (2022). "The Relationship Between Technologies of Power and Governmentality in the Thought of Michel Foucault and Gilles Deleuze." *Theoretical Politics Research Biannual*, Issue 32, Fall and Winter 2022, 159–185 (In persian).
- Mosleh, A (2014). "Herder and the Philosophy of Culture." *Philosophy Journal*, 42(1), 132–151 (In persian).
- Oner, S (2016). Foucault's analysis of subjectivity and the question of philosophizing with words or things. *International Journal Human Sciences*. Volume: 13 Issue: 1
- Raffoul, F (2009). *Heidegger and the Subject (Contemporary Studies in Philosophy and the Human Sciences)*. Kindle Edition.
- Rikhtegaran, M R; Sayyad Mansour, Al (2019). "Embodiment of the Subject Between Ontology and Ethics: A Phenomenological Investigation of the Body in Heidegger and Levinas." *Philosophical-Theological Research*, 20(4), Winter 2018, 71–96 (In persian).
- Saki, Fa; Karbasizadeh Esfahani, A; & Zarei (P), A (2018). "Foucault, Enlightenment, and the Art of Self-Creation." *Fundamental West Studies*, 9(2), 71–86 (In persian).
- Taliebakhsh, M & Moeinzadeh, M (2020). "A Critique of Heidegger's Criticisms of the Cartesian Subject." *Fundamental West Studies*, 11(1), 139–164 (In persian).

61 Abstract

Tavana, M A & Alipour, M (2015). "Body, Subject, and Technologies of the Self: Lessons from Foucault's Solution for Today's Society." *Fundamental West Studies, Institute for Humanities and Cultural Studies*, 6(2), Autumn and Winter 2015, 1–12 (In persian).

سوژه و فناوری از منظر فوکو و هایدگر

مهناز فرهمند*

عسل رضوی**

چکیده

این پژوهش به بررسی تحول مفهوم سوژه در تاریخ فلسفه و مقایسه دیدگاه‌های مارتین هایدگر و میشل فوکو می‌پردازد. در ابتدا، سوژه به‌عنوان امری مستقل و خودبنیاد در تقابل با ابژه در نظر گرفته می‌شد، اما این برداشت در آثار متفکرانی مانند مارکس، فروید، نیچه، هایدگر و فوکو دستخوش تغییر شده است. این تحقیق نشان می‌دهد که با از دست رفتن تصور سوژه به‌عنوان یک ذهنیت خلاق و مختار، چگونه این مفهوم در اندیشه متفکران بازتعریف شده است. هایدگر با مفهوم «دازاین» و نقد متافیزیک سستی، بر فهم هستی‌شناختی سوژه تأکید دارد و نقش تکنولوژی را در تبدیل موجودات به ابزارهای قابل کنترل بررسی می‌کند. در مقابل، فوکو بر تأثیر قدرت و نهادهای اجتماعی در شکل‌دهی به سوژه تأکید کرده و آن را محصول مناسبات تاریخی و تکنیک‌های نظارتی می‌داند. او همچنین اخلاق یونانیان باستان را الگویی برای خودسازی در برابر سلطه قدرت معرفی می‌کند. در نهایت، هر دو متفکر به مسأله شکل‌گیری هویت انسانی پرداخته‌اند؛ هایدگر از منظر هستی‌شناسی و فوکو از منظر قدرت و ساختارهای اجتماعی. این دو دیدگاه، درک جامعی از تحولات مفهوم سوژه و جایگاه آن در جهان معاصر ارائه می‌دهند.

کلیدواژه‌ها: سوژه، تکنولوژی، قدرت، فلسفه مدرن، دانش.

* دانشیار جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه یزد، ایران (نویسنده مسئول)،
farahmandm@yazd.ac.ir

** دانشجوی دکترای جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه یزد، ایران،
asal.razavi72@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۴/۲۶، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۳

۱. مقدمه و بیان مسئله

سوژه دکارتی و ادراک استعلایی کانتی، به عنوان پایه‌های معرفت‌شناسی تفکرات مدرن شناخته می‌شوند. بررسی روند تحول مفهوم سوژه از زمان دکارت تا هگل و پس از آن، نشان می‌دهد که نظریات مدرنیته چقدر با ایده‌ی سوژه مرتبط است. بیشتر جریان‌های فکری امروز، مبنای معرفت‌شناسی خود را در ارتباط مثبت یا منفی با مفهوم سوژه تعریف می‌کنند. به عبارت دیگر، هویت اصلی تفکرات جدید در ارتباطی است که بین مبانی معرفت‌شناسی آن‌ها و سوژه مدرن برقرار می‌شود. هر تفکری در این زمینه، یا به دنبال احیای شکل جدیدی از ایده‌ی سوژه است یا تلاش می‌کند با نقد اساسی آن، فرصت جدیدی برای خود بیافریند. این موضوع به خوبی نشان‌دهنده اهمیت و جایگاه مفهوم سوژه در اندیشه فلسفی و اجتماعی معاصر است (نژاد ایران، ۱۳۹۷: ۱۳۷). سوژه (Subject) در حالت کلی به معنای ذهنیت در تقابل با ابژه به معنای عینیت قرار می‌گیرد. مسئله سوژه و ابژه یکی از مباحث اساسی و پیچیده در فلسفه است که در طول تاریخ توسط فلاسفه مختلف به شکل‌های متفاوتی مورد بررسی قرار گرفته است. از زمان دکارت که سوژه (ذهن) را به عنوان اولین موجود حقیقی و برتر از ابژه (عینیت) معرفی کرد، تا فلاسفه‌ای مانند مارکس، نیچه، هایدگر و فوکو که به نقد و بازتعریف این رابطه پرداختند، مفهوم سوژه تحولاتی عمده را تجربه کرده است.

سوژه در دیدگاه دکارت، کانت و برخی دیگر از فیلسوفان به عنوان موجودی دارای آگاهی ذاتی و مستقل شناخته شده که ابژه را مشاهده و درک می‌کند. این نگرش به نوعی به مرکزیت سوژه و برتری آن در فلسفه منجر شد. دکارت (Descartes) سوژه و ابژه (Object) را در ارتباط با هم در نظر می‌گیرد سوژه ابژه را می‌شناسد و تلاش می‌کند واقعیت جهان خارج را درک کند. از نظر دکارت، سوژه متفکر و مرکزی است که بر همه موجودات اولویت دارد، در حالی که ابژه بسط یافته و غیرمتفکر است. (Heidegger, 1982: 126). به نظر می‌رسد ایمانوئل کانت (Immanuel Kant) با الهام از دکارت، سوژه را به عنوان موجودی دارای آگاهی ذاتی و تشخیص منحصر به فرد تعریف می‌کند که ابژه را مشاهده می‌کند، و این مفهوم در فلسفه قاره‌ای اهمیت زیادی دارد. (دهقانی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۰)

در مقابل، فیلسوفانی مانند هیوم، مارکس و فوکو، به نقد این مرکزیت پرداخته و سوژه را به عنوان محصول روابط اجتماعی، اقتصادی و قدرت مورد بررسی قرار دادند. هیوم (Hume) با عقل‌گرایی دکارت مخالف بوده و معتقد است که تخیل ما محدود به برداشت‌های حسی است و سوژه به عنوان «ذهن» مخزنی از تصورات و انطباعات حسی بدون وحدت است. (Taylor,

40: 2015). جان لاک (John Locke) معتقد است که ناظر عینیت‌گرا جهان را مستقل از ذهن مشاهده می‌کند و فقط یک حقیقت جدا از برداشت انسان وجود دارد (جلیلی مقدم و معصوم، ۱۳۹۲: ۴۸). مارکس، با تأکید بر ماتریالیسم تاریخی، نشان داد که در سیستم سرمایه‌داری، کارگران به سوژه‌های از خود بیگانه تبدیل می‌شوند که در نهایت نقش کالا را در فرآیند تولید ایفا می‌کنند. (Cole, 2018: 168-169). نیچه، با تحلیل تبارشناسانه از بدن، سوژه را به جای معرفت، بر اساس قدرت تفسیر کرد (کریمی و اصغری، ۱۳۹۹: ۷۴). نیچه، کانت و دکارت را به عقلانی کردن افراطی سوژه متهم می‌کند که با تحویل فلسفه به معرفت‌شناسی تفکر فلسفی را در آستانه مرگ قرار دادند.

در میان این دو دیدگاه، برخی فیلسوفان مانند ویکو و هردر، موضعی حد وسط اتخاذ کردند. ویکو با تأکید بر شناخت تاریخی، نشان داد که در این حوزه فاصله‌ای بین سوژه و ابژه وجود ندارد. ویکو (Vico) با نوشتن کتاب دانش نو در واقع به جنگ دکارت رفت و نتیجه گرفت که فقط خدا علم حقیقی به طبیعت دارد و شناخت ما از طبیعت ذهنی است، در حالی که شناخت ما از تاریخ حقیقی است چون تاریخ فعل انسان است. (آقاجری، ۱۳۹۶: ۲۵). هردر شاگرد کانت، با تعریفی متفاوت از عقل به نقد تلقی استعلایی کانت پرداخت و نشان داد که عقل مهمترین توان آدمی است که در شرایط مختلف و تجارب انسانی ظاهر می‌شود؛ او عقل را، برخلاف تصور استعلایی کانت در تاریخ و در حال سیر می‌بیند (مصلح، ۱۳۹۳: ۱۳۷). هگل با افزودن مفهوم خودآگاهی به آگاهی سوژه، نشان داد که انسان‌ها نه تنها به هستی می‌اندیشند بلکه به آگاهی خود نیز آگاه هستند؛ بنابراین، آگاهی از اشیاء باید همراه با خودآگاهی باشد (Kojève, 1969: 37).

هایدگر فیلسوف آلمانی قرن نوزدهم نیز سوژه استعلایی دکارت را نقد کرده و به مخالفت با آن می‌پردازد. بنا بر تفسیر هایدگر رد ذهنیت‌گرایی بنیاد متافیزیک است که از افلاطون آغاز شده و با دکارت شتاب بیشتری یافته و تا هگل و نیچه استمرار پیدا می‌کند. هایدگر در تفسیری که از کانت و هوسرل ارائه می‌دهد معتقد است نه تنها ایشان راه دیگری غیر از آنچه از بدو ظهور مابعدالطبیعه در افلاطون و در ادامه با ارسطو و پس از آن در دوره قرون وسطی و نیز در دوره جدید با تفکر دکارتی استمرار یافته، نشان ندادهاوند. بلکه خود کانت و نیز هوسرل مساهمت زیادی در بسط متافیزیک سوژه داشته‌اند (فتحی، ۱۳۹۸: ۲۰۷). فوکو نقدهای هایدگر از سوژگی و عقلانیت دکارتی-کانتی را در قالب قدرت، دانش و گفتمان به کار گرفت. در حالی که فوکو اغلب به عنوان فیلسوف قدرت و انضباط در نظر گرفته شده است، تصور او از روابط قدرت مبتنی بر این ایده است که

روابط قدرت بدون «سازگاری آزادی» وجود ندارد. در مورد رابطه بین قدرت ها و مقاومت ها، انقیاد و تابعیت فوکو نظرات بعضاً وارونه ای دارد. اول از همه، از نظر روش‌شناختی فوکو به معنای شکل‌های مقاومت در برابر اشکال مختلف قدرت می‌پردازد اما مقاومت به معنای سوژه‌ای نیست که قرار است خارج از روابط قدرت باشد یا از روابط قدرت رها شود، بلکه به این معنا است که مکانیسم‌های انقیاد و کنترل دائماً سعی می‌کنند فضاها و اشکال سوژکتیویشن را که سوژه‌ها برای مقاومت یا تغییر روابط موجود قدرت وضع می‌کنند، رام، منضبط و قابل اداره کنند. پتانسیل همیشه حاضر سوژه‌ها برای تغییر، آشفتگی و وارونه کردن روابط قدرتی که بر اساس آنها شکل می‌گیرد، نه عارضه جانبی تکنیک‌های انقیاد، بلکه برعکس، خود شرط امکان آنهاست (Lorenzini, 2016: 63).

با بررسی تاریخ سوژه، متوجه می‌شویم که این واژه نزد فیلسوفان از اهمیت زیادی برخوردار است و هرکدام به نحوی به بسط آن در خط فکری خود پرداخته‌اند. در میان این نظریه پردازان هایدگر و فوکو به بررسی مفهوم تکنولوژی‌هایی می‌پردازند که می‌توانند بر سوژه کنترل داشته باشند. هایدگر سوژه را یک موجود تکنولوژیکی که در فعالیت تکنولوژیکی مشغول است تعریف می‌کند اما فوکو این مفهوم را در مورد گفتمان و قدرت به کار می‌برد. این پژوهش قصد دارد با نگاه تاریخی به مفهوم سوژه، مفهوم سوژگی را در تفکرات فوکو و هایدگر باهم مقایسه کرده تا تصویر روشنی از این مفهوم نزد این دو صاحب‌نظر ارائه کند.

۲. پیشینه پژوهش

در مورد سوژه در نظرات هایدگر و فوکو، پژوهش‌هایی خارجی و داخلی وجود دارد. اما مقایسه‌ای بین این دو متفکر انجام نشده؛ بنابراین هرکدام به طور جداگانه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲.۱. میشل فوکو

ملکی فر و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهش خود، نقش قدرت در شکل‌دهی به سوژه را در آرا فوکو و دلوز با یکدیگر مقایسه کرده‌اند. ساکی و همکاران (۱۳۹۷) در مطالعه‌ای نشان می‌دهند که چگونه میشل فوکو در آثار پایانی خود با رجوع به برخی آموزه‌های روشنگری به هنر آفرینش خویشتن روی می‌آورد. اطهری (۱۳۹۳) در یک مطالعه فوکو و هابرماس را بر اساس بنیان‌های مدرنیته باهم مقایسه می‌کند. وی عنوان می‌کند که سوژه نزد هابرماس، پویا تر و

توانا‌تر از سوژه نزد فوکو است. قادری (۱۳۹۰) در مطالعه خود نشان می‌دهد که فوکو گذار به مدرنیته را نه گذار از ظلمت و سلطه به آزادی و رهایی بلکه گذار از یک دوره سلطه مرئی، به سلطه نامرئی تر می‌داند و هرگونه حقیقت و اصول کلی (عقل، علم، ماتریالیسم تاریخی، انسان‌گرایی، و...) را صورت‌بندی خاصی از روابط سلطه و تکنولوژی قدرت می‌داند. در مطالعات خارجی نیز کارپنار (۲۰۲۰) در کتاب خود بیان می‌کند که سوژه‌های فوکو توسط گفتمان‌ها و توسط نظم و انضباط و حکومت و با استفاده از ابزارهای مختلف ایجاد می‌شود و در نهایت فن‌آوری‌های حکومتی خود به افراد اجازه می‌دهد تا به تنهایی یا با کمک دیگران، بدن، روح، افکار، رفتار و غیره خود را تغییر دهند تا سالم‌تر، شادتر و بیشتر شوند. انر (۲۰۱۶) در مطالعه‌ای به بررسی رد‌ایده‌ی سوژه طبیعی، غیرتاریخی، پایه‌گذار و تشکیل‌دهنده توسط فوکو در آغاز و تأکید او بر تاریخ تشکیل سوژکتیویته می‌پردازد. لورنزینی (۲۰۱۶) نیز بر مفهوم سوژه فوکو و ارتباط آن با قدرت و دانش تأکید می‌کند. وی معتقد است که خودمختاری یا آزادی سوژه در نظرات فوکو با آزادی در سنت لیبرالی متفاوت است. گلوب (۲۰۱۵) در پژوهش خود از تمایزات سوژه از نظر فوکو بحث کرده و معتقد است که برخلاف نظریات تثبیت شده، فوکو به آزادی سوژه نیز اهمیت می‌دهد.

۲.۲ هایدگر

به نسبت فوکو در باب سوژه و عاملیت هایدگر کمتر سخن به میان آمده است. طلیعه بخش و معین زاده (۱۳۹۹) در مقاله خود خوانش هایدگر از سوژه دکارتی را نقد کرده و معتقدند که سوژه دکارتی در حقیقت آن امر تهی است که امکان آزمودن حقایق را فراهم می‌آورد. اشرافی و مازیار (۱۳۹۹) تضعیف خدای متافیزیکی در عقلانیت سوژه مدرن از منظر هایدگر را بررسی می‌کنند. آنها بیان می‌کنند که انسان، در مقام سوژه، پس از این می‌تواند جایگاهی را اشغال کند که پیش از این، و در متافیزیک و الهیات فلسفی، متعلق به خداوند بوده است. رافول (۲۰۰۹) در کتاب خود، مناظره هایدگر با متفکران بزرگ سوژکتیویته (دکارت، کانت، هوسرل) را بازسازی و تحلیل می‌کند تا نشان دهد که متافیزیک مدرن سوژکتیویته هایدگر، در واقع، تخصیص مجدد مثبت مبانی هستی‌شناختی سوژه است. گوستی-فرنسی (۲۰۰۴) در مطالعه‌ای سیر تحول فکری هایدگر را مورد بررسی قرار می‌دهد. وی معتقد است با وجود تغییر فکری هایدگر آنچه در نظریه وی ثابت مانده است، نقد مدل مدرن سوژکتیویته، و تحلیل «فراموشی»

سوژه از هستی است. گرو (۲۰۰۴) در مطالعه خود نشان می‌دهد که هایدگر در مواقعی به کانت و ایدآلیسم آن نزدیک می‌شود.

پژوهش‌های صورت گرفته در مورد مفهوم سوژه در نظریات فوکو و هایدگر، نشان می‌دهد که دوران تاریخی زندگی نظریه پردازان در برداشت آنها از مفهوم سوژه اثر داشته است. نظریات فوکو اولیه با فوکو متاخر در مورد نقش عاملیت و اخلاق سوژه متفاوت است. بنابراین در این پژوهش ضمن در نظر گرفتن این تفاوت‌ها، نظرات این دو پژوهشگر در مورد سوژه و نقش آن در عالم هستی مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۳. یافته‌های نظری

در این بخش ابتدا سوژه را در نظریات هایدگر و فوکو به صورت جداگانه بیان کرده، و سپس به بررسی و مقایسه نظریات آنها پرداخته می‌شود.

۱.۳ هایدگر

مارتین هایدگر (۱۸۸۹-۱۹۷۶) نقد جدی‌ای بر سنت فلسفی دکارت، به‌ویژه درک او از سوژکتیویته، وارد کرد. او معتقد بود که دکارت با تعریف سوژه به‌عنوان "هوپوکایمون" (موجود حاضر)، سوژه را از ابژه جدا کرد و بدین ترتیب نگرشی مکانیکی و ابزارگرایانه به جهان ایجاد نمود. این نگرش، در نهایت به تفکری تکنولوژیک منجر شد که در آن، جهان تنها به‌عنوان یک منبع بهره‌برداری تلقی می‌شود. هایدگر در دو مسیر به چالش کشیدن دکارت پرداخت: اول، او منتقد فردگرایی و سوژکتیویسمی بود که از زمان دکارت شکل گرفت و انسان را تنها به‌عنوان یک موجود اندیشنده در نظر گرفت. این دیدگاه، به عقیده هایدگر، باعث شد که تجربه زیسته انسان نادیده گرفته شود و رابطه اصیل او با جهان از بین برود. دوم، هایدگر معتقد بود که درک دکارتی از جهان به‌عنوان یک موجود ریاضی و فیزیکی، پایه‌گذار تفکر تکنولوژیک مدرن شد. این نوع تفکر، انسان و طبیعت را به ابژه‌هایی برای بهره‌برداری تقلیل داده و ارزش‌های انسانی و معنوی را به حاشیه رانده است. در مقابل این نگرش، هایدگر بر تجربه زیسته انسان و پیوند او با هستی تأکید داشت. او تلاش کرد تا نشان دهد که هستی انسانی نباید صرفاً در چارچوب مفاهیم انتزاعی و ریاضی گونه تحلیل شود، بلکه باید به‌عنوان تجربه‌ای پویا و زیسته درک گردد. دیدگاه‌های هایدگر تأثیرات گسترده‌ای بر فلسفه مدرن،

پدیدارشناسی، و علوم انسانی داشته و همچنان الهام‌بخش بسیاری از متفکران معاصر است (Charles, 1983: 161).

مفهوم اساسی هر فلسفه در این نکته نهفته است که سوژه چگونه خود را با چیزهای شناخته‌شده مرتبط می‌کند. این رابطه، در طول تاریخ فلسفه غرب، به تمایز بین دو جریان اصلی، یعنی رئالیسم و ایده‌آلیسم منجر شده است. رئالیسم بر این باور است که اشیا مستقل از ذهن و ادراک ما وجود دارند، در حالی که ایده‌آلیسم معتقد است که واقعیت اصلی توسط ذهن و ادراک ساخته می‌شود. پدیدارشناسی هایدگر اما رویکردی متفاوت را در پیش می‌گیرد؛ او نه به‌طور کامل واقع‌گرا است و نه ایده‌آلیست. هایدگر با ارائه پدیدارشناسی خود، جایگاهی فراتر از تقابل متافیزیکی سنتی رئالیسم و ایده‌آلیسم پیدا می‌کند. در این روش، هایدگر به دنبال فهم و تبیین تجربه زیسته انسان است، به گونه‌ای که تجربه به‌عنوان پدیده‌ای که به‌طور مستقیم و بی‌واسطه درک می‌شود، مورد توجه قرار می‌گیرد. او تلاش می‌کند تا از محدودیت‌های متافیزیک سنتی که از زمان افلاطون به ارث رسیده است، فراتر رود و دیدگاه جدیدی ارائه دهد. هایدگر با پدیدارشناسی خود، می‌خواهد به ماهیت اساسی وجود بپردازد، بدون اینکه دام مفاهیم انتزاعی و دوگانه‌های سنتی بیفتد. این رویکرد او را قادر می‌سازد تا تجربه انسانی را به‌طور مستقیم و بی‌واسطه مورد بررسی قرار دهد و از دیدگاه‌های صرفاً ذهنی یا عینی فراتر رود. او سعی دارد تا به درک عمیق‌تری از وجود انسان دست یابد که در تجربه‌های روزمره و زیسته تجلی می‌یابد. این تلاش هایدگر برای غلبه بر متافیزیک سنتی، به ارائه چشم‌اندازی نوین و متفاوت از فلسفه و هستی‌شناسی منجر شده است (Kaelin, 1986: 79).

مارتین هایدگر با معرفی مفهوم دازاین، سعی در ارائه درکی نو از وجود انسان داشت که در تقابل با دیدگاه دکارتی قرار می‌گیرد. در حالی که دکارت سوژه را از ابژه جدا می‌داند، هایدگر معتقد بود که دازاین یعنی بودن در جهان، به این معنا که وجود انسان همواره در بستر جهانی که در آن زیست می‌کند، معنا پیدا می‌کند (ریخته‌گران و صیاد منصور، ۱۳۹۸: ۸۱). دازاین به برون‌بودگی و تعامل دائمی انسان با جهان اشاره دارد. برخلاف سنت فلسفی مدرن که خودآگاهی را به عنوان اساس وجود انسان در نظر می‌گیرد، هایدگر تأکید دارد که وجود، امری پویا و تفسیری است. به این معنا، انسان نه‌تنها جهان را درک می‌کند، بلکه خود نیز بخشی از فرایند تفسیری آن است. این نگرش، رویکرد مکانیکی و تقلیل‌گرایانه مدرن را به چالش می‌کشد و نشان می‌دهد که انسان از طریق تجربه زیسته، در جهان معنا می‌یابد.

هایدگر با رد آگاهی ناب دکارتی، دازاین را به عنوان وحدتی از پرتاب‌شدگی و فرافکنی معرفی می‌کند. یعنی انسان همواره در یک بستر تاریخی و فرهنگی پرتاب شده و از طریق

پروژه‌ها و اهداف خود، جهان را تفسیر و معنا می‌بخشد. (Heidegger, 1982: 174). به این ترتیب، دازاین نه یک جوهر ثابت، بلکه یک فرایند دائمی از بودن و شدن است که همواره در تعامل با جهان و تاریخ خود قرار دارد. در نتیجه، فلسفه دازاین هایدگر، به جای تقابل سستی بین سوژه و ابژه، انسان و جهان را در یک رابطه پیچیده و متقابل قرار می‌دهد. این دیدگاه، تأثیرات عمیقی بر فلسفه، علوم انسانی و درک ما از هویت و وجود انسانی داشته است.

مارتین هایدگر علاوه بر تمرکز بر دازاین، به بررسی «دانش» نیز بر اساس مبنای هستی‌شناختی آن می‌پردازد. او به همین دلیل توصیف منطقی کانتی از امکان معرفت را رد می‌کند و تبیین علمی اشیا را به عنوان موجوداتی که در دسترس هستند، قبول ندارد. هایدگر معتقد است که معرفت‌شناسی دکارتی، که پایه‌ای برای افکار مدرن است، ناتوان از درک کامل هستی است. او بر این باور است که باید فراتر از دانش حاضر برویم و به نوعی معرفت اولیه از چیزهای حاضر دست یابیم که آماده برای درک هستند. بنابراین، تلاش هایدگر بر آشکارسازی پیش‌درکی از حضور در دست متمرکز است. اندیشه هایدگر به نوعی اندیشه‌ای ضد مدرن محسوب می‌شود. او اصطلاح شناخت را به معنای شناخت خود، شناخت وجود خود و شناخت هستی می‌داند. از نظر هایدگر، دانستن به معنای درک هستی‌شناختی از وجود خود است، زیرا دازاین اساساً خود را با هستی خود منطبق می‌کند. این خود تطبیق دازاین نسبت به هستی خود، دازاین را از هر چیز دیگری متمایز می‌کند. این دیدگاه هایدگر، نقطه تمایز او از فیلسوفان مدرن مانند کانت است که بیشتر بر معرفت به عنوان یک فرآیند منطقی و انتزاعی تأکید دارند (Heidegger, 1962: 78).

هایدگر فلسفه انتقادی دوران مدرن، به ویژه فلسفه کانتی را غیرانتقادی و جزمی می‌داند. او معتقد است که این فلسفه‌ها در آغاز با مسئله معرفت، از نوع هستی که به سوژه دانا تعلق دارد، مواجه نشده‌اند. به عبارتی، آن‌ها مسئله هستی‌شناسی را در بررسی‌های خود نادیده گرفته‌اند و به جای آن به مفاهیم انتزاعی و منطقی پرداخته‌اند. این رویکرد از نظر هایدگر، فلسفه را از درک عمیق‌تر و واقعی‌تر از وجود باز می‌دارد و آن را در چارچوب‌های محدود و مکانیکی نگه می‌دارد. بنابراین، هایدگر با نقد فلسفه‌های مدرن و ارائه دیدگاه‌های خود، سعی دارد نشان دهد که درک واقعی از دانش و معرفت باید بر مبنای هستی‌شناسی باشد. او بر این باور است که شناخت واقعی تنها از طریق درک دازاین و تطبیق آن با هستی خود امکان‌پذیر است. این دیدگاه باعث می‌شود که فلسفه به سمت درک عمیق‌تر و بنیادی‌تری از وجود حرکت کند و از مفاهیم صرفاً انتزاعی و منطقی فاصله بگیرد (Heidegger, 1962: 87).

در نتیجه، فلسفه هایدگر با تاکید بر دازاین و نقد فلسفه‌های مدرن، به ما نشان می‌دهد که شناخت واقعی و عمیق از وجود نیازمند فهم هستی‌شناختی است. این فلسفه بر این ایده استوار است که انسان به عنوان دازاین، در یک تعامل دائمی با هستی خود و جهان پیرامونش قرار دارد و این تعامل بنیادین‌ترین شکل شناخت است. هایدگر با این رویکرد، سعی دارد فلسفه را به مسیر جدیدی هدایت کند که به درک واقعی‌تر و معنادارتری از وجود منجر شود.

مارتین هایدگر در مورد اراده سوژه و تأثیر آن از تکنولوژی‌های قدرت، رویکردی میان‌راهی دارد که نمی‌توان آن را به‌طور کامل تأیید یا انکار کرد. از نظر هایدگر، رویکرد تکنولوژیک به جهان اجازه نمی‌دهد چیزها به‌صورت طبیعی و اصیل خود نمایان شوند. تکنولوژی به‌جای آنکه به اشیا اجازه دهد خودشان باشند، آن‌ها را به ابژه‌هایی تبدیل می‌کند که باید تحت کنترل و استفاده قرار گیرند. با این حال، ساده‌ترین و نادرست‌ترین برداشت از نظرات هایدگر این است که او را دشمن و مخالف تکنولوژی بدانیم. برای هایدگر، وجود در دوران مدرن به صورت اراده و سپس تکنولوژی، که ماهیت آن "گشتل" (Ge-stell) است، آشکار می‌شود. از دید هایدگر، وجود، سلطه‌ناپذیر است و بر بنیان خود استوار است و نمی‌توان آن را به سوبژکتیویسم فروکاست. این به معنای آن است که انسان نمی‌تواند بر وجود مسلط شود، چرا که وجود برتر از اراده انسان است و اراده نمی‌تواند آن را تحت کنترل درآورد. حتی تلاش برای غلبه بر تکنولوژی نیز متضمن اراده است و از دیدگاه هایدگر، گریز از اراده با خود اراده امکان‌پذیر نیست. این پارادوکس نشان می‌دهد که انسان نمی‌تواند با اراده خود بر تکنولوژی غلبه کند یا آن را تحت سلطه خود درآورد. هایدگر به تکنولوژی نگاهی دارد که نه می‌توان آن را تأیید کرد و نه می‌توان آن را به‌طور کامل انکار نمود. او معتقد است که تکنولوژی جدید نه باید به عظمت و شکوه بخشیده شود و نه باید کوچک شمرده و بی‌اهمیت جلوه داده شود. به تعبیر بیمل، هایدگر خواستار فهم حالت و نحوی از امور است که ما در میان و در معرض آن قرار گرفته‌ایم، بی آنکه به‌درستی این حالت را درک کرده باشیم. هدف هایدگر این است که انسان‌ها به‌جای برخورد عجولانه و سطحی با تکنولوژی، به درک عمیق‌تری از تأثیرات و ماهیت آن برسند. هایدگر معتقد است که تکنولوژی نه تنها نحوه تفکر ما را تغییر داده است، بلکه وجود ما را نیز تحت تأثیر قرار داده است. تکنولوژی به‌عنوان یک رویکرد کلی به جهان، باعث شده است که انسان‌ها اشیا و موجودات پیرامون خود را به‌عنوان منابعی برای استفاده و بهره‌برداری ببینند. این نگرش به‌جای اینکه به فهم عمیق‌تر و اصیل‌تر از وجود منجر شود، باعث می‌شود که

انسان‌ها از درک واقعی و بنیادین جهان و موجودات پیرامون خود دور شوند (کردنوغانی، ۱۳۹۵: ۲۹۴ و ۲۹۵).

در نهایت، رویکرد هایدگر به تکنولوژی به ما یادآوری می‌کند که باید به‌جای برخورد سطحی و ساده‌انگارانه با تکنولوژی، به درک عمیق‌تری از تأثیرات و ماهیت آن برسیم. تکنولوژی نه تنها ابزاری برای استفاده روزمره ماست، بلکه نگاهی کلی به جهان را در ما شکل داده است که باید آن را به‌خوبی بفهمیم و بررسی کنیم. این فهم عمیق‌تر به ما کمک می‌کند تا با چالش‌های مدرن بهتر مواجه شویم و درکی اصیل‌تر از وجود و جایگاه خود در جهان پیدا کنیم.

با توجه به آنچه بیان شد نظر کلی هایدگر در مورد سوژه بر این پایه استوار است که او رویکرد سنتی فلسفه غرب، به‌ویژه دوگانه‌انگاری دکارتی بین سوژه و ابژه، را نقد می‌کند و مفهوم جدیدی از هستی انسانی را معرفی می‌کند. هایدگر به جای تعریف انسان به عنوان یک سوژه مستقل که به ابژه‌های خارجی ناظر است، مفهوم دازاین را مطرح می‌کند که به معنای "بودن-در-جهان" است. در این دیدگاه، دازاین به عنوان موجودی فهم می‌شود که همواره در تعامل و ارتباط با جهان پیرامون خود قرار دارد.

نقد دوگانه‌انگاری دکارتی: هایدگر معتقد است که تمایز دکارتی بین سوژه و ابژه منجر به یک دیدگاه مکانیکی و تکنولوژیک از جهان شده است. در این دیدگاه، انسان به عنوان یک ناظر مستقل در نظر گرفته می‌شود که جهان را به مجموعه‌ای از ابژه‌ها برای استفاده و بهره‌برداری می‌بیند.

مفهوم دازاین: هایدگر به جای سوژه، از مفهوم دازاین استفاده می‌کند که نشان‌دهنده وجود انسانی است که همواره در جهان حضور دارد و با آن در تعامل است. دازاین به معنای "بودن-در-جهان" است و نشان می‌دهد که انسان و جهان پیرامون او از هم جدا نیستند، بلکه در یک رابطه پیچیده و پویا قرار دارند.

نقد سوژه‌کنیویته مدرن: هایدگر معتقد است که فلسفه مدرن با تمرکز بر سوژه‌کنیویته، فهم عمیق‌تری از وجود انسان را نادیده گرفته است. او بر این باور است که خود یا سوژه تنها در ارتباط با هستی خود و جهان پیرامونش معنا پیدا می‌کند و نمی‌توان آن را به یک آگاهی ناب و مستقل فروکاست.

تأثیر تکنولوژی: هایدگر نگرانی‌های عمیقی درباره تأثیر تکنولوژی بر فهم ما از جهان و خودمان دارد. او معتقد است که تکنولوژی نحوه تفکر ما را تغییر داده و باعث شده است که ما

جهان را به عنوان مجموعه‌ای از منابع برای استفاده و بهره‌برداری ببینیم، نه به عنوان یک وجود اصیل و مستقل.

سلطه‌ناپذیری وجود: هایدگر تأکید دارد که وجود، برخلاف دیدگاه‌های سوژکتیویته مدرن، سلطه‌ناپذیر است و بر بنیان خود استوار است. انسان نمی‌تواند بر وجود مسلط شود و نمی‌تواند تکنولوژی را کاملاً تحت کنترل درآورد، چرا که این امر خود متضمن اراده است و اراده نمی‌تواند از خودش فراتر رود.

در مجموع، نظر کلی هایدگر در مورد سوژه، نقادی عمیق بر رویکردهای سنتی فلسفه غرب است و تلاشی برای ارائه یک دیدگاه جدید و اصیل‌تر از هستی‌انسانی که به تعامل پیچیده و پویای انسان با جهان پیرامونش تأکید دارد.

۳.۲ فوکو

فوکو با بررسی دقیق ساختارهای قدرت و دانش در جوامع مدرن، نقش مهمی در تغییر رویکردها به فهم قدرت و سوژه ایفا کرده است. او سوژه را در دو معنا تعریف می‌کند: یکی به واسطه وابستگی و کنترل؛ مطیع و منقاد دیگران شدن، و دیگر اینکه به وسیله آگاهی نسبت به هویت خویش به تعهد و تقید برسد. این دو معنا نشان‌دهنده دو نوع مواجهه سوژه با قدرت هستند. در هر دو معنای ذکر شده، سوژه با نوعی قدرت و منقادی مواجه است. این منقادی سازی به‌گونه‌ای است که سلطه طبقاتی در جوامع را ایجاد و تقویت می‌کند. فوکو معتقد است که اگر تکنولوژی‌های سیاسی پیشاپیش به‌صورت موفقیت‌آمیزی در سطح عملی استقرار نیافته بودند، سلطه طبقاتی به‌وجود نمی‌آمد. به عبارت دیگر، فوکو قدرت را به‌عنوان نیرویی جاری در سراسر جامعه می‌بیند که از طریق تکنولوژی‌های سیاسی اعمال می‌شود و موجب تشکیل و تثبیت طبقات اجتماعی می‌گردد. فوکو با تحلیل تاریخیچه شکل‌گیری بورژوازی به‌عنوان یک طبقه، نشان می‌دهد که چگونه تکنولوژی‌های سیاسی در آغاز نقش مهمی در تشکیل و تثبیت این طبقه داشتند. او بر این باور است که بدون این تکنولوژی‌ها، الگویی از سلطه طبقاتی به این شکل پدید نمی‌آمد. این دیدگاه فوکو بیانگر این است که قدرت نه تنها در ساختارهای رسمی سیاسی بلکه در تمام سطوح و لایه‌های جامعه جریان دارد و اعمال می‌شود (دریفوس، ۱۳۹۲: ۳۱۷).

رویکرد فوکو به قدرت و سوژه، نقش مهمی در فهم ساختارهای اجتماعی و سیاسی معاصر دارد و به روشن شدن پیچیدگی‌های روابط قدرت و چگونگی تأثیر آن‌ها بر زندگی افراد کمک

می‌کند. از نظر فوکو، در عصر مدرن سوژه (خود) در ظاهر در موقعیت فاعل شناسایی قرار داده می‌شود که با عقل خود نه تنها خود و جهان را بازمی‌شناسد، بلکه در آن تغییراتی نیز اعمال می‌کند؛ اما در عمل، سوژه به ابژه‌ای برای دانش مدرن بدل می‌شود. در این وضعیت، بدن سوژه به‌مثابه موضوع شناسایی بیش از هر چیز مورد مراقبت، نظارت و اعمال قدرت قرار می‌گیرد. سوژه در عمل نه تنها فاعل شناسایی نیست، بلکه به ابژه‌ای شناختی تبدیل می‌شود که تحت تأثیر قدرت، آزادی و هستی خود قرار دارد. این دیدگاه فوکو نشان می‌دهد که سوژه به‌جای اینکه خودمختار و آزاد باشد، در چنگال نظارت و کنترل سیستم‌های سیاسی و اجتماعی قرار دارد که زندگی او را به‌صورت نظام‌مند کنترل می‌کنند. فوکو بر این باور است که در جوامع مدرن، تکنولوژی‌های سیاسی به‌گونه‌ای عمل می‌کنند که بدن و رفتارهای سوژه‌ها را تحت نظارت دقیق قرار می‌دهند. این نظارت و مراقبت سیستماتیک، به‌منظور کنترل و انقیاد سوژه‌ها صورت می‌گیرد تا آن‌ها را به ابژه‌های قابل مطالعه و کنترل تبدیل کند. این فرآیند به سوژه‌ها اجازه نمی‌دهد که به‌طور کامل خودمختار و آزاد باشند، بلکه آن‌ها را به واحدهای تحت کنترل درون نظام‌های بزرگتر سیاسی و اجتماعی تبدیل می‌کند (توانا و علی‌پور، ۱۳۹۴: ۳).

میشل فوکو در مقاله "قدرت و سوژه (۱۹۸۲)" به بررسی چگونگی قدرت‌گیری رژیم‌های فاشیستی و استالینیستی می‌پردازد. او استدلال می‌کند که این رژیم‌ها از مکانیسم‌هایی بهره بردند که پیش‌تر در جوامع وجود داشتند: درونی‌سازی ایده‌ها از طریق عقلانیت سیاسی. فوکو نشان می‌دهد که چگونه عقلانیت با قدرت پیوند خورده و در حوزه‌هایی مانند جنون، بیماری، مرگ، جنایت و تمایلات جنسی گسترش یافته است. به اعتقاد فوکو، مدرنیته با فردیت در تناقض است: از یک سو، حق متفاوت بودن را مطرح می‌کند، اما از سوی دیگر، فرد را محدود کرده و پیوندهای او را از بین می‌برد. در این فرآیند، فرد خود را تحت نظارت قرار داده و به ابزاری برای کنترل خویش تبدیل می‌شود. او معتقد است که قدرت تنها در اختیار نهادها، نخبگان یا طبقات خاص نیست، بلکه در تمام سطوح زندگی نفوذ کرده است و خود فرد نیز در بازتولید آن نقش دارد. فوکو انقیاد سوژه را پدیده‌ای تاریخی می‌داند. در دوران مسیحیت، دولت شبانی مردم را از طریق قدرت رستگاری کنترل می‌کرد. در دولت مدرن، این کنترل تغییر شکل داده و سعادت اخروی جای خود را به رفاه و امنیت اجتماعی داده است. اکنون، نهادهایی مانند پلیس، بهداشت و آموزش نقش نظارتی را برعهده دارند. اما مهم‌ترین نکته این است که فرد نه تنها تحت کنترل این نهادهاست، بلکه خود نیز درونی‌سازی قدرت را انجام داده و مطابق با آن عمل می‌کند. این دیدگاه فوکو نشان می‌دهد که روابط قدرت در جوامع مدرن بسیار پیچیده‌تر از آن

است که تنها به نهادهای رسمی محدود شود. قدرت از طریق نظارت، کنترل و درونی‌سازی، افراد را به سوژه‌هایی مطیع تبدیل می‌کند و در نتیجه، افراد نه تنها تحت تأثیر آن قرار می‌گیرند، بلکه خود نیز در بازتولید این روابط قدرت نقش دارند.

میشل فوکو در دوره آخر تفکر خود بر اخلاق یونان باستان تمرکز کرد و آن را در تقابل با اخلاق مسیحی و مدرنیته قرار داد. برخلاف اخلاق مسیحی که به انکار سوژه و کنترل آن می‌پردازد، اخلاق یونانی بر آفرینش سوژه‌ای بدن‌مند و اخلاقی تأکید داشت. از نظر فوکو، این آفرینش نه از طریق قوانین مذهبی یا حقوقی، بلکه به شیوه‌ای هنرمندانه انجام می‌شد. به همین دلیل، او اخلاق یونانی را نمونه‌ای از اخلاق زیبایی‌شناسانه معرفی می‌کند که هدف آن خودسازی و بازآفرینی نفس است، نه صرفاً پیروی از قوانین کلی (کریمی، ۱۳۹۹: ۳۶۱). فوکو مفهوم مراقبه از خود را به عنوان یکی از اصول اخلاق یونانی مطرح می‌کند. از دید او، این مراقبت نه خودشیفتگی بلکه شکلی از خودکنترلی و میانه‌روی است. فرد اخلاقی زمانی شکل می‌گیرد که بتواند میل و قدرت خود را کنترل کند. به باور فوکو، اگر فرد در این مسیر شکست بخورد، خشونت علیه دیگری را به راحتی اعمال خواهد کرد. او در هرمنوتیک سوژه تأکید می‌کند که مراقبه از خود، شرط ضروری مراقبت از دیگری است. تفاوت اخلاقی اساسی میان یونان باستان و مسیحیت-مدرنیته در همین نکته نهفته است: در مسیحیت و مدرنیته، رابطه‌ای نامتقارن میان خود و دیگری وجود دارد، در حالی که در یونان، رابطه خود با خود مورد تأکید بود.

در جوامع مسیحی و مدرن، کنترل و نظارت دیگری اهمیت دارد و همگان باید از هنجارهای مطلق جمعی پیروی کنند. اما در جامعه یونانی، تأکید بر خودمراقبتی بود، نه مراقبت شدن توسط دیگران. این تفاوت بنیادی در فلسفه اخلاقی، بیانگر دو نگرش متفاوت نسبت به زندگی است: در یونان، فرد به دنبال خلق یک زندگی زیباشناسانه بود، در حالی که در مدرنیته، تبعیت از قوانین و هنجارها اهمیت دارد. فوکو این تفاوت را نقدی بر مدرنیته می‌داند. او معتقد است که بازگشت به اخلاقی که بر خودسازی و خلق زندگی زیباشناسانه تأکید دارد، می‌تواند راهی برای رهایی از نظارت و کنترل گسترده در نظام‌های مدرن باشد. از این منظر، مطالعه اخلاق یونانی نه صرفاً یک بررسی تاریخی، بلکه یک راهبرد فلسفی برای مواجهه با چالش‌های مدرنیته است. فوکو نتیجه می‌گیرد که راه‌حل بسیاری از مشکلات اخلاقی و اجتماعی مدرن را می‌توان در بازگشت به اصول اخلاقی یونانیان باستان یافت، چرا که این نوع اخلاق ابزارهای مهمی برای نقد و بازسازی نظام‌های مدرن فراهم می‌کند (کریمی، ۱۳۹۹: ۳۶۱).

به طور کلی، فوکو، در دیدگاه خود به سوژه، به عنوان مفهومی کلیدی در تحلیل قدرت و اخلاق مدرن، توجه ویژه‌ای دارد. او به دنبال بررسی نحوه‌ی تأثیر قدرت بر سوژه‌ها و نقش آن در ساختارهای اجتماعی و سیاسی معاصر است. از دیدگاه فوکو، سوژه‌ها تحت تأثیرات مختلف قدرت‌ها و تکنولوژی‌های سیاسی قرار می‌گیرند و این تأثیرات باعث کنترل و انقیاد آنها می‌شود. به عبارت دیگر، سوژه در دنیای مدرن به عنوان یک مفهوم متشکل از قدرت، فراگیری، و تأثیرات مختلف، شکل می‌گیرد. فوکو، به انتقاد مدرنیته و نظام‌های اخلاقی حاکم بر آن پرداخته و به دنبال راه‌حلی برای فرار از کنترل و نظارت گسترده این نظام‌ها است. او با تأکید بر اخلاق زیبایی‌شناسانه یونان باستان و بازگشت به اصولی که بر خودسازی و خلق زندگی زیباشناسانه تأکید داشته، به دنبال یافتن راه‌حلی برای چالش‌های اخلاقی و اجتماعی مدرن است. در این مفهوم، سوژه در دیدگاه فوکو به عنوان یک موجودیت که تحت تأثیرات مختلفی قرار می‌گیرد و نه تنها توسط قدرت و تکنولوژی‌های آن مدیریت می‌شود، بلکه خود نقشی در انعطاف و تأثیرگذاری بر این تحولات دارد. به عبارت دیگر، سوژه در دیدگاه فوکو، نه تنها مفهومی است که تحت تأثیرات اجتماعی، سیاسی، و فرهنگی قرار می‌گیرد، بلکه از طریق خود سوژه نیز تأثیرگذاری می‌کند و تا حدودی توانایی مقاومت و انطباق با این تحولات را دارد.

۴. مقایسه فوکو و هایدگر

ترکیب فلسفه نیچه و هایدگر به فوکو کمک کرد تا تحلیل‌های خود را درباره چگونگی شکل‌گیری سوژه توسعه دهد و به درک بهتری از نقش تاریخ، قدرت و خودسازی در این فرآیند برسد. این ترکیب به او امکان داد تا مفاهیمی مانند تکنولوژی‌های خود و خودسازی اخلاقی را به عنوان ابزارهایی برای مقاومت در برابر ساختارهای سلطه معرفی کند و نقش فعال و خودتعیین‌گرانه افراد در شکل‌دهی به هویت خود را برجسته سازد (دریفوس، ۱۳۹۲: ۱۸). با این حال، هایدگر و فوکو در تحلیل خود از سوژه، تکنولوژی و قدرت، رویکردهای متفاوتی دارند که در ادامه بررسی می‌شود.

۱.۴ مفهوم سوژه در اندیشه هایدگر و فوکو

۱.۱.۴ نقد سنت دکارت

هایدگر و فوکو هر دو با مفهوم سوژه خودبنیاد دکارتی که به عنوان موجودی مستقل و مرکز شناخت مطرح می‌شود، مخالفت می‌کنند. به باور هایدگر، وجود انسان تنها در تعامل با جهان و

دیگران معنا پیدا می‌کند (Heidegger, 1962: 45). از سوی دیگر، فوکو تأکید دارد که سوژه محصول گفتمان‌های قدرت است (Foucault, 1972: 22). او معتقد است که قدرت از طریق نهادهای اجتماعی و دانش، سوژه‌ها را شکل می‌دهد. این سوژه در ساختاری از روابط قدرت قرار دارد که هویت و رفتار او را تعیین می‌کند. برخلاف دکارت، فوکو و هایدگر سوژه را نه مستقل، بلکه وابسته به تاریخ، جامعه و روابط قدرت می‌دانند.

هایدگر و فوکو هر دو، ایده سوژه دکارتی را که به‌عنوان نقطه آغاز شناخت در فلسفه مدرن مطرح شد، به چالش می‌کشند. درحالی‌که دکارت بر یک "من" خودمختار و مستقل از جهان تأکید دارد، هایدگر نشان می‌دهد که انسان از پیش در یک بستر تاریخی و فرهنگی خاص قرار گرفته و شناخت او همواره متأثر از این زمینه است. این نگاه هایدگر، درواقع تلاشی برای بازگرداندن تفکر فلسفی از ذهن‌گرایی مدرن به سمت نوعی درک بنیادین از هستی است. از سوی دیگر، فوکو مسئله را نه در سطح هستی‌شناختی، بلکه در سطح ساختارهای قدرت و دانش بررسی می‌کند. او نشان می‌دهد که چگونه آنچه ما به‌عنوان "سوژه" در نظر می‌گیریم، محصول تاریخی نهادهای قدرت است که رفتار، تفکر و حتی خودآگاهی افراد را شکل می‌دهند. بنابراین، درحالی‌که هایدگر تلاش می‌کند تا ما را متوجه جایگاه هستی‌شناختی خودمان کند، فوکو نشان می‌دهد که چگونه این جایگاه از طریق نیروهای اجتماعی و تاریخی ساخته و کنترل می‌شود.

۲.۱.۴ اهمیت تاریخ در شکل‌گیری سوژه

هر دو متفکر، تاریخ را به‌عنوان عنصری کلیدی در فهم سوژه در نظر می‌گیرند. هایدگر با مفهوم هستی تاریخی دازاین تأکید می‌کند که انسان بدون تاریخ قابل درک نیست و معنای هستی او در طول زمان و از طریق سنت، فرهنگ و موقعیت تاریخی‌اش شکل می‌گیرد (Heidegger, 1962: 374). فوکو نیز در مطالعات باستان‌شناختی و تبارشناختی خود نشان می‌دهد که سوژه امری ثابت و مستقل نیست، بلکه محصول تغییرات گفتمانی و رژیم‌های حقیقتی است که در دوره‌های مختلف تاریخی غالب شده‌اند (Foucault, 1973: 117). این نگاه تاریخی، دیدگاه سوژه‌گرایانه دکارتی را به چالش می‌کشد.

هایدگر و فوکو هر دو بر نقش تاریخ در شکل‌گیری سوژه تأکید دارند، اما تفاوت اساسی آن‌ها در نحوه نگاه به تاریخ است. برای هایدگر، تاریخ امری بنیادین در فهم هستی انسان است. به‌عبارت دیگر، ما همواره در یک بافت تاریخی متولد می‌شویم و فهم ما از جهان بدون درک

این بافت ناقص خواهد بود. از دیدگاه او، سنت‌های تاریخی نه تنها بر تفکر ما تأثیر می‌گذارند، بلکه شیوه بودن ما را نیز شکل می‌دهند. اما در مقابل، فوکو تاریخ را نه به عنوان یک بستر برای تحقق هستی، بلکه به عنوان عرصه‌ای برای ظهور و تحول قدرت و دانش می‌بیند. او معتقد است که تغییرات تاریخی، گفتمان‌ها و رژیم‌های حقیقت را دگرگون می‌کند و در نتیجه، فهم ما از خودمان و جایگاهمان در جهان را تحت تأثیر قرار می‌دهد. در اینجا، تفاوت اصلی میان این دو متفکر آشکار می‌شود: هایدگر تاریخ را به مثابه یک ضرورت هستی‌شناختی می‌بیند، درحالی‌که فوکو آن را به عنوان ابزاری برای بررسی قدرت و دانش تحلیل می‌کند.

۳.۱.۴ رویکرد هستی‌شناختی در برابر تحلیل قدرت

هایدگر به سوژه از منظر هستی‌شناختی نگاه می‌کند و بر رابطه بنیادین آن با حقیقت هستی تأکید دارد. او معتقد است که دازاین به عنوان سوژه انسانی، در پرتو هستی قرار دارد و باید این ارتباط را از طریق پدیدارشناسی و هرمنوتیک کشف کند. این فرآیند، حرکتی از وجود ناآگاهانه به فهم هستی‌شناسانه است (Heidegger, 1962: 62). اما فوکو سوژه را نه بر پایه هستی‌شناسی، بلکه به عنوان برساخته‌ای تاریخی و محصول روابط قدرت/دانش می‌بیند. او نشان می‌دهد که نهادهای اجتماعی، علمی و حقوقی، با اعمال تکنیک‌های نرمال‌سازی و کنترل، سوژه را شکل می‌دهند (Foucault, 1982: 42).

بنابراین، درحالی‌که هایدگر به دنبال کشف حقیقت هستی از طریق تفکر فلسفی و پدیدارشناسی است، فوکو مسئله را از زاویه‌ای عملی‌تر و اجتماعی‌تر می‌بیند. برای هایدگر، مسئله اصلی این است که چگونه انسان می‌تواند به شناخت حقیقی از هستی دست یابد و از سلطه تفکر متافیزیکی که هستی را به موجودات و اشیای قابل کنترل فروکاسته است، رهایی یابد. او بر این باور است که انسان با درک صحیح از وضعیت هستی‌شناختی خود می‌تواند از نگاه ابزاری و فناورانه به جهان فاصله بگیرد و به یک تجربه اصیل از وجود دست یابد. در مقابل، فوکو دغدغه‌ای متفاوت دارد و بیشتر به این می‌پردازد که چگونه سوژه‌ها در ساختارهای اجتماعی قرار گرفته و از طریق نظام‌های دانشی و قدرتی به شیوه‌ای خاص شکل می‌گیرند و هدایت می‌شوند. او نشان می‌دهد که دانش و قدرت همواره در هم تنیده‌اند و فرآیندهایی مانند انضباط، نظارت و نرمال‌سازی به شکل‌گیری هویت فردی و جمعی در جوامع مدرن منجر می‌شوند. از این رو، به جای تمرکز بر بازاندیشی در حقیقت هستی، او به دنبال تحلیل روابط

قدرت و آشکار ساختن روش‌هایی است که از طریق آن‌ها، افراد در موقعیت‌های خاص قرار داده می‌شوند و رفتارشان کنترل و هدایت می‌شود.

این تفاوت در رویکرد، به تفاوت در هدف نهایی آن‌ها نیز منجر می‌شود: هایدگر به دنبال راهی برای بازیابی یک ارتباط اصیل با هستی و فراتر رفتن از محدودیت‌های متافیزیکی تفکر مدرن است، درحالی‌که فوکو در پی بررسی شیوه‌هایی است که از طریق آن‌ها قدرت در زندگی روزمره اعمال می‌شود و سوژه‌ها را در قالب‌های خاص تعریف و محدود می‌کند. ازاین‌رو، پروژه فکری هایدگر ماهیتی بنیادین و فلسفی دارد، درحالی‌که فوکو بیشتر به تحلیل‌های انتقادی، اجتماعی و تاریخی می‌پردازد و راه‌هایی برای مقاومت در برابر سازوکارهای قدرت ارائه می‌دهد.

۴.۱.۴ نقد متافیزیک در برابر نقد نهادهای اجتماعی

هایدگر نقد خود را بر سنت متافیزیکی غرب متمرکز می‌کند و معتقد است که این سنت، حقیقت را به سطح موجودات و اشیا فروکاهیده و در نتیجه، معنای بنیادین هستی را فراموش کرده است (Heidegger, 1977: 27). در مقابل، فوکو رویکردی تبارشناختی و انتقادی دارد و به‌جای تمرکز بر هستی‌شناسی، به بررسی نهادهای اجتماعی، پزشکی، حقوقی و سیاسی می‌پردازد (Foucault, 1973: 198).

اختلاف اساسی بین هایدگر و فوکو در اینجا این است که هایدگر نقد خود را به سطحی بنیادین و فلسفی‌تر می‌برد، درحالی‌که فوکو نقد خود را بر نهادهای عینی و عملی متمرکز می‌کند. برای هایدگر، بحران اصلی در تاریخ تفکر غرب، شیوه‌ای است که متافیزیک، حقیقت را به امری دسترس‌پذیر، قابل اندازه‌گیری و عینی تقلیل داده و از این طریق، امکان یک رابطه اصیل با هستی را از بین برده است. از نظر او، این انحراف از افلاطون آغاز شده و در فلسفه دکارت به اوج خود رسیده است؛ جایی که سوژه خودبنیاد انسانی به‌عنوان مبنای شناخت و حقیقت معرفی می‌شود. در این چارچوب، متافیزیک غربی سوژه را موجودی مستقل در نظر می‌گیرد که می‌تواند جهان را مانند یک ابژه مشاهده کند، درحالی‌که هایدگر نشان می‌دهد که این جدایی میان سوژه و ابژه، خود محصول نوعی نگرش تقلیل‌گرایانه به هستی است. در مقابل، فوکو دغدغه‌ای کاملاً متفاوت دارد. او به‌جای اینکه به بحران متافیزیک بپردازد، پرسش خود را معطوف به چگونگی تولید حقیقت و دانش در نهادهای اجتماعی می‌کند. او نشان می‌دهد که چیزی به‌عنوان "حقیقت مطلق" وجود ندارد، بلکه آنچه ما به‌عنوان حقیقت

می‌شناسیم، در هر دوره تاریخی از طریق روابط قدرت و دانش ساخته می‌شود. به همین دلیل، فوکو به جای نقد فلسفه به معنای سنتی آن، به تحلیل نهادهای قدرت، از جمله بیمارستان‌ها، زندان‌ها، مدارس و دستگاه‌های امنیتی می‌پردازد و نشان می‌دهد که چگونه این نهادها از طریق تکنیک‌های نظارتی و انضباطی، رفتار و هویت افراد را کنترل می‌کنند.

این تفاوت دیدگاه‌ها پیامدهای مهمی دارد. اگر هایدگر مسئله را در سطحی بنیادین و فلسفی بررسی می‌کند، پس راه‌حلی که پیشنهاد می‌دهد نیز ماهیتی فلسفی دارد: او به دنبال نوعی "بازاندیشی در هستی" و احیای یک رابطه اصیل با آن است. اما فوکو مسئله را از زاویه‌ای تجربی و اجتماعی می‌بیند، بنابراین راه‌حل او نیز جنبه‌ای انتقادی و عملی دارد: او به دنبال آشکار کردن سازوکارهای قدرت و مقاومت در برابر آن‌هاست.

۵. تکنولوژی و تأثیر آن بر سوژه

۱.۵ تکنولوژی به عنوان ابزار شکل‌دهنده به سوژه

هایدگر و فوکو هر دو به تأثیر تکنولوژی بر شکل‌گیری سوژه انسانی توجه دارند، اما از دو منظر متفاوت به آن می‌پردازند. هایدگر تکنولوژی مدرن را شیوه‌ای از انکشافی‌داند که در آن، جهان و انسان به عنوان «ذخیره آماده دیده می‌شوند و هر چیز به یک منبع برای بهره‌برداری تبدیل می‌شود. او این وضعیت را چیدمان می‌نامد و معتقد است که این نگرش، رابطه اصیل انسان با هستی را مخدوش می‌کند. (Heidegger, 1977: 34) در مقابل، فوکو مفهوم تکنولوژی‌های قدرت را مطرح می‌کند و نشان می‌دهد که تکنولوژی تنها ابزار مادی نیست، بلکه ابزاری برای شکل‌دهی به رفتارها و کنترل اجتماعی است. (Foucault, 1982: 19) این تفاوت نشان می‌دهد که درحالی‌که هایدگر به تکنولوژی به عنوان یک خطر هستی‌شناختی می‌نگرد، فوکو آن را ابزاری سیاسی و اجتماعی برای کنترل بدن‌ها و ذهن‌ها می‌داند.

با وجود تفاوت‌های بنیادین در رویکرد، هر دو متفکر نقش تکنولوژی را در ساختاردهی به سوژه انسانی انکارناپذیر می‌دانند. تکنولوژی در اندیشه هایدگر بیش از آنکه یک ابزار در اختیار انسان باشد، خود به یک چارچوب فکری تبدیل می‌شود که شیوه نگرش به جهان را تغییر می‌دهد. این نگرش، همان چیزی است که باعث می‌شود انسان همه چیز را در قالب بهره‌وری و سودمندی ببیند، بدون آنکه به معنای بنیادین هستی توجه کند. این مسئله، از نظر هایدگر، سبب گم‌شدگی انسان در نوعی از نگاه شیء‌واره به خود و جهان می‌شود که او را از تجربه‌ای

اصیل از هستی دور می‌سازد. در مقابل، فوکو تکنولوژی را نه صرفاً یک شیوه نگاه به جهان، بلکه ابزاری برای سازمان‌دهی، کنترل و هدایت رفتارهای فردی و اجتماعی می‌بیند. او نشان می‌دهد که چگونه قدرت از طریق تکنولوژی‌های مختلف، از جمله معماری فضاهای انضباطی (مانند زندان و مدرسه)، دانش پزشکی و روانشناسی، و سیستم‌های نظارتی، سوژه‌ها را در مسیر خاصی قرار می‌دهد. برخلاف هایدگر که تکنولوژی را یک خطر برای رابطه انسان با هستی می‌بیند، فوکو آن را به‌عنوان عاملی در شکل‌گیری سوژه درون نظم‌های اجتماعی تحلیل می‌کند. در این میان، می‌توان گفت که تحلیل هایدگر از تکنولوژی، نگاهی کلان‌نگر و فلسفی است، درحالی‌که فوکو آن را به شکل انضمامی و در بسترهای تاریخی و اجتماعی بررسی می‌کند. از این منظر، شاید بتوان ادعا کرد که نگاه هایدگر، انتقادی ریشه‌ای‌تر اما انتزاعی‌تر است، درحالی‌که فوکو تحلیل‌های عملی و کارکردی‌تری را ارائه می‌دهد که امکان بررسی‌های دقیق‌تر در ساختارهای اجتماعی و فرهنگی را فراهم می‌سازد.

۲.۵ نگاه هستی‌شناختی در برابر نگاه اجتماعی

هایدگر تکنولوژی را شیوه‌ای از انکشاف هستی می‌داند که در آن، جهان به‌عنوان منبعی برای بهره‌برداری دیده می‌شود. او هشدار می‌دهد که این نگرش رابطه اصیل انسان با هستی را مخدوش می‌کند و انسان را به ابزاری در خدمت چیرگی تکنیکی بر طبیعت بدل می‌سازد. (Heidegger, 1977: 30) در مقابل، فوکو تکنولوژی‌های قدرت را بررسی می‌کند و نشان می‌دهد که نهادهای مدرن چگونه از تکنیک‌های نظارت و انضباط برای کنترل بدن‌ها و ذهن‌ها استفاده می‌کنند. او توضیح می‌دهد که این تکنولوژی‌ها، سوژه را بر اساس هنجارهای اجتماعی و گفتمان‌های قدرت شکل می‌دهند و باعث درونی‌سازی اشکال کنترل توسط خود افراد می‌شوند (Foucault, 1973: 201).

از نظر هایدگر، تکنولوژی نه فقط مجموعه‌ای از ابزارهای فیزیکی، بلکه یک نحوه نگرش و فهم از هستی است که در دوران مدرن غالب شده است. او معتقد است که این شیوه نگرش، همه چیز را به منابعی برای مصرف و بهره‌برداری تبدیل کرده و انسان را از معنای هستی‌شناختی خود دور کرده است. این نگاه، تکنولوژی را به یک پدیده متافیزیکی بدل می‌کند که به‌صورت ناخودآگاه بر درک انسان از خود و جهان تأثیر می‌گذارد.

درحالی‌که هایدگر بر تقلیل‌گرایی تکنولوژیک مدرن تأکید دارد، فوکو نگاه خود را معطوف به اثرات اجتماعی و عملی تکنولوژی می‌کند. او به‌جای آنکه تکنولوژی را یک شیوه تفکر

متافیزیکی ببیند، آن را در بسترهای قدرت و دانش بررسی می‌کند. برای فوکو، تکنولوژی از طریق نهادهای اجتماعی به یک ابزار نظارت و هدایت بدل شده که سوژه‌ها را در چهارچوب‌هایی از رفتار مطلوب و قابل قبول محدود می‌کند. این تفاوت بنیادی در رویکرد، باعث شده که هایدگر بیشتر بر ضرورت بازاندیشی فلسفی تأکید کند، درحالی‌که فوکو به امکان مقاومت و بازتعریف هویت در برابر تکنولوژی‌های قدرت می‌پردازد.

۳.۵ مقاومت در برابر تکنولوژی

هایدگر راه‌هایی از سلطه تکنولوژی را بازاندیشی در معنای هستی می‌داند. او معتقد است که انسان باید از سیطره نگاه ابزاری به جهان فاصله بگیرد و به شیوه‌ای اصیل‌تر با هستی مواجه شود (Heidegger, 1977: 35). به نظر او، هنر و شاعرانگی می‌توانند راهی برای بازگشت به این مواجهه اصیل باشند. در مقابل، فوکو مقاومت را در سطح فردی و عملیاتی تعریف می‌کند. او با مفهوم «تکنولوژی‌های خود» نشان می‌دهد که افراد می‌توانند از طریق تمرین‌های اخلاقی، مراقبت از خود و آفرینش شیوه‌های زیست متفاوت در برابر سلطه تکنولوژی‌های قدرت مقاومت کنند. این نوع مقاومت، نه با طرد قدرت بلکه با بازتعریف هویت و شیوه‌های زیستن توسط خود فرد صورت می‌گیرد (Foucault, 1982: 52-56).

هایدگر و فوکو هر دو به امکان مقاومت در برابر سلطه تکنولوژی اشاره می‌کنند، اما شیوه‌های پیشنهادی آن‌ها کاملاً متفاوت است. برای هایدگر، راهی از سلطه تکنولوژی نیازمند یک تغییر بنیادین در تفکر انسان است. او معتقد است که تنها از طریق بازگشت به یک رابطه اصیل با هستی، می‌توان از چنگال نگاه ابزاری مدرن گریخت. در این مسیر، هنر، شعر و تأمل فلسفی نقش کلیدی دارند، زیرا امکان برقراری نوعی ارتباط متفاوت با هستی را فراهم می‌کنند که از منطق ابزاری تکنولوژی فراتر می‌رود. درحالی‌که هایدگر نوعی راه‌حل هستی‌شناختی ارائه می‌دهد، فوکو راهکارهای عملی و اجتماعی‌تری را پیشنهاد می‌کند. او معتقد است که افراد می‌توانند با شناخت تکنولوژی‌های قدرت و اتخاذ روش‌هایی برای بازتعریف خود، در برابر این نظام‌های کنترلی مقاومت کنند. از نظر فوکو، مقاومت نه از طریق طرد کامل قدرت، بلکه از طریق بازی با قواعد آن و خلق شیوه‌های زیستی جدید امکان‌پذیر است.

در مجموع، تفاوت اساسی میان هایدگر و فوکو در مواجهه با تکنولوژی در این است که هایدگر آن را یک مسئله متافیزیکی و هستی‌شناختی می‌داند، درحالی‌که فوکو آن را امری اجتماعی و سیاسی می‌بیند.

۶. نتیجه‌گیری

میشل فوکو و مارتین هر دو به بررسی موضوعاتی همچون سوژه، قدرت و تکنولوژی پرداخته‌اند. هرچند رویکردهای آن‌ها متفاوت است، اما هر دو به نقد مدرنیته و پیامدهای آن توجه ویژه‌ای دارند. مقایسه دیدگاه‌های این دو فیلسوف به فهم بهتر مسائل اساسی جهان معاصر کمک می‌کند. هایدگر بر جنبه‌های هستی‌شناختی تکنولوژی تمرکز داشت. او تکنولوژی را یک روش آشکارسازی می‌دانست که جهان را به مثابه منبعی برای بهره‌برداری درمی‌آورد. به عقیده او، تکنولوژی مدرن باعث شده که طبیعت و انسان به عنوان «ذخیره آماده» دیده شوند، یعنی صرفاً ابژه‌هایی برای مصرف و بهره‌کشی. این نوع نگاه موجب شده است که ارتباط اصیل انسان با جهان از بین برود.

هایدگر بر این باور بود که تکنولوژی مدرن تنها ابزاری برای تسهیل زندگی نیست، بلکه طرز تفکر خاصی را بر انسان تحمیل می‌کند که در آن همه چیز، از جمله خود انسان، به منابع قابل استفاده تبدیل می‌شوند. او این وضعیت را "گشتل" نامید، مفهومی که به چارچوب سازمان‌دهی تکنولوژیک اشاره دارد و نشان‌دهنده سلطه عقلانیت ابزاری بر تجربه انسانی است. به اعتقاد او، این وضعیت خطرناک است، زیرا باعث می‌شود انسان‌ها ماهیت واقعی هستی را نادیده بگیرند. هایدگر راه مقاومت در برابر این وضعیت را در «بازگشت به بودن» جستجو می‌کرد. او پیشنهاد کرد که برای رهایی از سلطه تکنولوژی، انسان باید روشی متفاوت از درک جهان را بپذیرد؛ روشی که بر تأمل، شعر و هنر مبتنی باشد. از این منظر، بازاندیشی در مورد شیوه‌های وجودی، راهی برای بازیابی ارتباط اصیل‌تر با هستی است.

در مقابل، میشل فوکو تکنولوژی را نه فقط ابزارهای مادی، بلکه مجموعه‌ای از رویه‌ها و گفتمان‌هایی می‌دانست که در خدمت قدرت قرار دارند. او نشان داد که تکنولوژی چگونه در نهادهایی مانند زندان‌ها، بیمارستان‌ها و مدارس، افراد را تحت کنترل قرار می‌دهد. او مفهوم «تکنولوژی‌های قدرت» را مطرح کرد و توضیح داد که چگونه این تکنولوژی‌ها افراد را منضبط کرده و آن‌ها را در چارچوب‌های خاص فکری و رفتاری قرار می‌دهند. برخلاف هایدگر که تکنولوژی را تهدیدی برای هستی انسانی می‌دانست، فوکو بر ماهیت دوگانه تکنولوژی تأکید داشت. او استدلال می‌کرد که تکنولوژی علاوه بر کنترل و نظارت، می‌تواند ابزاری برای خودسازی و مقاومت نیز باشد. وی از مفهوم «تکنولوژی‌های خود» استفاده کرد تا توضیح دهد که چگونه افراد می‌توانند از روش‌های خودتنظیمی برای شکل‌دهی به هویت خود استفاده کنند. این تکنولوژی‌های خود شامل اقداماتی مانند مراقبه، اعتراف، رژیم‌های بهداشتی و روش‌های

تربیتی هستند که به افراد امکان می‌دهند بر خودشان کار کنند و در برابر قدرت‌های مسلط مقاومت کنند.

یکی از مهم‌ترین ایده‌های فوکو این است که قدرت نه تنها سرکوبگر است، بلکه مولد نیز هست؛ یعنی افراد را وادار می‌کند که به شیوه‌های خاصی فکر و عمل کنند. او استدلال می‌کند که قدرت همه‌جا حاضر است و در نهادهای مختلف از جمله نظام قضایی، پزشکی و آموزشی عمل می‌کند. فوکو بر این باور بود که حتی در ساختارهای کنترل‌کننده، همواره امکان مقاومت وجود دارد. او معتقد بود که افراد می‌توانند از ابزارهای قدرت علیه خود آن استفاده کنند و در عین پذیرش نظارت و کنترل، روش‌هایی برای بازتعریف خود و ایجاد فضای آزادی بیابند.

مقایسه دیدگاه‌های هایدگر و فوکو نشان می‌دهد که هر دو فیلسوف به شکلی عمیق به نقد مدرنیته و تکنولوژی پرداخته‌اند، اما روش‌ها و دغدغه‌های آن‌ها متفاوت است. هایدگر از منظر هستی‌شناختی، تکنولوژی را نیرویی تهدیدآمیز می‌دید که انسان را از حقیقت جدا می‌کند. در مقابل، فوکو تکنولوژی را پدیده‌ای پیچیده می‌دانست که هم ابزار قدرت و هم ابزاری برای رهایی است. در نهایت، هر دو فیلسوف به دنبال یافتن راه‌هایی برای مواجهه با اثرات تکنولوژی بودند؛ هایدگر با دعوت به بازگشت به معنای اصیل «بودن» و فوکو با تشویق به استفاده از تکنولوژی‌های خود برای مقاومت در برابر ساختارهای قدرت. این دو رویکرد، تصویری جامع از تأثیرات تکنولوژی بر انسان مدرن ارائه می‌دهند و ما را به بازاندیشی در مورد رابطه‌مان با تکنولوژی و قدرت فرا می‌خوانند.

کتاب‌نامه

- اشرفی، هانی و مازیار، امیر. (۱۳۹۹). "تضعیف خدای متافیزیکی در عقلانیت سوژه مدرن از منظر هایدگر". *پژوهشنامه فلسفه دین* (نامه حکمت). ۱۸ (۲). ۲۳۸-۲۲۳.
- اطهری، سیدحسین. (۱۳۹۳). دیالوگ فوکو و هابرماس درباره بنیان‌های مدرنیته؛ انسان‌گرایی، گفتمان و دموکراسی. سیاست - مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۴۴ (۲)، ۴۳۱-۴۴۶.
- آقاجاری، سید هاشم (۱۳۹۶). "رهیافت پسامدرنیستی به تاریخ: هایدن وایت". *پژوهشکده تاریخ/سلام*. دو فصلنامه علمی - تخصصی خردنامه. شماره ۱۸. ۳۳-۱۵.
- توانا، محمد علی، علی پور، محمد (۱۳۹۴). بدن، سوژه، و تکنولوژی‌های خود، درس‌هایی از راه حل فوکویی برای جامعه امروز. غرب‌شناسی بنیادی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی سال ششم، شماره دوم، پاییز و زمستان، ۱۳۹۴ - ۲۱

سوژه و فناوری از منظر فوکو و هایدگر (مهناز فرهمند و عسل رضوی) ۸۵

- جلیلی مقدم، مجتبی، و معصوم، حسین. (۱۳۹۲). امکان معرفت عینی به عالم خارج در فلسفه ابن سینا و صدرالمتهلین. آیین حکمت، ۵(۱۸)، ۴۱-۶۴
- درفوس (۱۳۹۲). میشل فوکو: فراسوی ساختگرایی و هرمنیوتیک با مونه‌ای به قلم میشل فوکو. ترجمه: حسین بشیریه. تهران: نشر نی، چاپ هشتم.
- دهقانی، بابک؛ شهریاری مقدم، زهرا و صابر صلغی، سیما (۱۳۹۹). "بررسی مفاهیم زیبایی، والایی و هنر زیبا با اتکا به مفهوم سوژه و ابژه از منظر کانت". مجله پژوهش‌های معاصر در علوم و تحقیقات. سال دوم، شماره ۲. ۱۹-۲۴.
- ریخته‌گران، محمدرضا، صیاد منصور، علیرضا (۱۳۹۸). "بدن‌مندی سوژه در میانه هستی‌شناسی و اخلاق: واکاوی پدیدارشناسانه بدن در اندیشه هایدگر و لویناس". پژوهش‌های فلسفی - کلامی سال بیستم زمستان ۱۳۹۷ شماره ۴ (پیاپی ۷۸). ۷۱-۹۶.
- ساکي، فاطمه؛ کرباسی زاده اصفهانی و علی، زارعی (پیمان) (۱۳۹۷). "فوکو، روشنگری و هنر آفرینش خویش". غرب‌شناسی بنیادی، ۹(۲)، ۷۱-۸۶
- طلیعه بخش، منیره و معین زاده، مهدی (۱۳۹۹). "نقد نقدهای هایدگر بر سوژه دکارتی". دوفصلنامه غرب‌شناسی بنیادی، دوره: ۱۱، شماره: ۱. ۱۳۹-۱۶۴.
- فتحی، علی (۱۳۹۸). "درنگی در نقد هایدگر به مفهوم سوژه در متافیزیک کانت و هوسرل". دوفصلنامه فلسفی شناخت. پژوهشنامه علوم انسانی. شماره ۱/۸۱. ۲۲۸-۲۰۷
- قادری، زکریا (۱۳۹۰). "نقد گفتمان فلسفی مدرنیته: سوژه، حقیقت، و قدرت در اندیشه میشل فوکو". غرب‌شناسی بنیادی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. سال دوم، شماره دوم. ۱۷۹-۱۲۷.
- کردوغانی، مهدی (۱۳۹۵). گلاسنه‌ای و مساله‌ی اراده در فلسفه‌ی هایدگر. پژوهش‌های فلسفی (نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز)، ۱۰(۱۸)، ۳۰۷-۲۸۳.
- کریمی، بیان (۱۳۹۹). سوژکتیو به بدن مند اخلاقی: فوکو و لویناس. پژوهش‌های فلسفی. شماره ۳۳. سال ۱۴. ۳۵۴-۳۶۹.
- کریمی، بیان و اصغری، محمد (۱۳۹۹). "جایگاه سوژکتیویسم اخلاقی در اندیشه نیچه و لویناس". پژوهش‌های فلسفی - کلامی. سال بیست و دوم. شماره ۴. ۹۱-۷۱
- مصلح، اصغر (۱۳۹۳). "هردر و فلسفه فرهنگ". نشریه فلسفه. شماره ۱. سال ۴۲. ۱۵۱-۱۳۲
- ملکی فر، محمد؛ مختاری، علی؛ اکوانی، حمدالله؛ و فتاحی‌زاده، ابوذر (۱۴۰۱). نسبت فناوری‌های قدرت و حکومت‌مندی در اندیشه «میشل فوکو» و «ژیل دلوز». دوفصلنامه علمی «پژوهش سیاست نظری». شماره سی و دوم، پاییز و زمستان: ۱۴۰۱ ۱۸۵ ۱۵۹

- Charles B. (1983). Guignon, Heidegger and the Problem of Knowledge, (Indianapolis: Hackett Pub. Corp., 161.
- Cole. A. (2018). "The subject of objects: Marx, new materialism, & queer forms of life". *Journal for Cultural Research*. VOL. 22, NO. 2, 167–179.
- Foucault. M. (1982). The Subject and Power. *Critical Inquiry*, Vol. 8, No. 777-795.
- Foucault M. (1973). *The Order of Things*, (New York: Vintage Books, 1973)
- Golob. S. (2015). "Subjectivity, Reflection and Freedom in Later Foucault". *Forthcoming in the International Journal of Philosophical Studies*. 1-26.
- Gosetti-Ferencei. A. N. (2004). *Heidegger's Critique of Subjectivity and the Poetic Turn*. Fordham university Press.
- Grove, P. (2004). *Heidegger on Subjectivity and Self-Consciousness*. SATS, 5(1).
- Heidegger. M. (1962). *Being and Time*, Trans. by John Macquarie and Edward Robinson. (New York: Harper and Row Press, 59.
- Heidegger. M. (1982), *Basic Problems of Phenomenology*, Trans. and Intr. by Albert Hofstadter. (Bloomington: Indiana University Press, 126.
- Kaelin. E. F. (1986). *Heidegger's Being and Time A Reading for Readers*, (Tallahassee: Florida State University Press, 1986.), 79.
- Kojève, A. (1969). "*Introduction to the Reading of Hegel*. Trans. J. H. Nichols". New York: Basic Books. An idiosyncratic but brilliant and extremely influential reading of the book as a study in philosophical anthropology.
- Lorenzini (2016). "Foucault, Regimes of Truth, and the Making of the Subject". *Foucault and the Making of Subjects*. 63-75.
- Oner, S. (2016). Foucault's analysis of subjectivity and the question of philosophizing with words or things. *International Journal Human Sciences*. Volume: 13 Issue: 1
- Raffoul. F. (2009). *Heidegger and the Subject (Contemporary Studies in Philosophy and the Human Sciences)*. Kindle Edition